

ФІЛОСОВСЬКО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТУ «СЕРЦЕ»

У статті аналізується одне з фундаментальних понять культурології – поняття «серце», що має символічне значення в багатьох культурах світу, представляючи в кожній з них внутрішній центр душевного і духовного життя народів. Особливо цінним, на наш погляд, є вирішення проблеми кордоцентричності українськими митцями слова, театру, кіно, образотворчого мистецтва та ін. за допомогою такої особливої української філософської системи, як «філософія серця».

Ключові слова: концепт «серце», анамнезіс, екзистенціалізм, антеїзм, образ, символ, кордоцентричність, «філософія серця», українська ментальність, культурно значущі концепти.

Загальний стан культурологічних досліджень зумовив необхідність пошуку і теоретичного обґрунтування загальнокультурних феноменів, культурно значущих концептів, «ключових слів» мистецької освіти – унікального образно-чуттєвого бачення концептуальної картини світу українським народом, серед яких провідне місце посідає концепт «серце».

Описовий характер досліджень кордоцентричної проблематики в сучасній культурології, зокрема в мистецтві (в широкому сенсі слова), зумовлює необхідність висвітлення деяких аспектів, що потребують додаткового аналізу, зумовленого насамперед нестачею інформації, по-перше, про те, як саме реалізується значення і важливість серця в культурному процесі, а по-друге, специфікою даних про пізнавальні здібності серця, що визначають критерії і принципи кордологічного пізнання (філософсько-культурологічний аспект).

Дослідження української ментальності беруть свій початок ще з ХІХ століття в роботах М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького і продовжуються у ХХ столітті О. Кульчицьким, В. Русанівським, М. Холодним, Б. Цимбалістим, і особливо Д. Чижевським. Одна із заслуг Чижевського як «історика духу» (так він називав себе) – культурологічний підхід до історико-філософського процесу в Україні. Ґрунтуючись на такому підході, він увів до українознавчих філософських студій Т. Шевченка, М. Гоголя, П. Куліша, М. Костомарова, твори яких справили кардинальний вплив на розвиток філософського мислення в Україні поряд із такими філософами, як П. Лодій, П. Юркевич, С. Гогоцький та ін. Розглядаючи питання про критерії, що визначають предмет і зміст української філософії, Чижевський звертається до характеристики національного типу, яку можна скласти, досліджуючи, зокрема, доробок видатних діячів української культури. Аналіз творчої спадщини Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Куліша, П. Юркевича як типових представників національної філософської традиції приводить Чижевського до формулювання поняття «філософія серця», що «характеристична для української думки» [11].

Природно, що Чижевський, розглядаючи чинники, пов'язані з виникненням «філософії серця» на українському ґрунті, спирається на емоційність (передусім не побутову, а творчу), яка притаманна українській вдачі й «виявляється у високій оцінці почуттєвого життя»; вона характеризується такими особливостями, як своєрідне бачення природи (образ степу – образ величності, буяння природи), гумор, в якому відбивається українській «артистизм» (гоголівський чорт – суто український, зі свинячим рилом), естетизм народного життя та обрядовості. На цьому тлі почуття й емоції трактуються навіть як шлях пізнання, а серце як центр «мікрокосмосу»(людини), бо в «сердечній глибині» криється усе, що є в цілому світі (11, 21-22). Порушивши проблему «кордоцентризму» в українській культурі, Чижевський став не тільки фундатором самого поняття «філософія серця», а й засновником «світської» традиції на противагу релігійній. Кордоцентризм як одну з ознак української ментальності досліджують у своїх працях С. Ярмусь, Є. Калужний, В. Цимбалістий, О. Кульчицький, І. Мірчук та ін. У науковій літературі навіть домінує погляд, що у «філософії серця» сконцентровано всю специфіку українського світобачення, а також основні риси національного світогляду та психології, але, на думку І.В. Валявко, жодне вчення не може представляти всю багатоманітність національного самовияву, оскільки етнопсихіка зазнає різних впливів, а в одній національній культурі одночасно співіснують різні філософські ідеї, течії, думки (іноді зовсім протилежні) [2]. Згадаймо хоча

би дискусії навколо «кордоцентричної» традиції в українській філософській думці: деякі дослідники її категорично заперечують, інші – простежують це явище в інших народів [8]. Наприклад, Т. Закидальський заперечує кордоцентричність української філософії, аргументуючи це тим, що: 1) тема «серця» обмежена кількома українськими мислителями; 2) ця тема не є в них головною; 3) ці філософи не складають певної філософської традиції [5]. Як справедливо зауважує І. В. Валявко, «глибинні архетипи, які пов'язані зі своєрідною внутрішньою (творчою) емоційністю і тому глибоким сприйняттям релігії (сприйняттям душею не релігійних форм, а сутності Слова Божого), що становить підгрунтя українського духовного життя, проте такий погляд на “серце” не є надбанням лише української культури» [2].

Це очевидно з короткого історичного екскурсу. Уже Платон має уявлення про «спалахування душі», про «іскру душевну». У філософському сенсі предтечею кордоцентризму вважається саме платонівський світ ідей. Відомо, що в античності слово *kardia* означало не тільки серце, але й також душу, погляд, думку, настрій, благородство, розум, переконання тощо, тобто слово було багатозначним. Цей широкий спектр значень, кожне з яких заслуговує на самостійний філософський статус, дозволяє стверджувати, що вже при зародженні європейського мислення (в Греції – це Хризип, Филон, Прокл і, особливо, Платон) мало місце формування такої неоднозначної категорії людської сутності, як «серце». Відомий російський філософ Б.П. Вишеславцев пише, що Одиссей розмірковував і приймав рішення у «милому серці». В «Іліаді» нерозумна людина називається людиною з «нерозумним серцем» [3].

Раціоналістичний підхід, культивований протягом століть на висновку, що отримання знань неможливе без участі розуму, переглянуто відповідно до платонівської концепції про безсмертність душі, що стала основою християнської традиції, для якої не розум, а серце є органом спілкування людини з Богом.

Звернення до пізнавальної здатності серця в творах перших філософів людства та їхніх поглядів на природу пізнання розкриває самотність концепції анамнезіса (пригадування) Платона. У діалозі «Федон» Платон стверджував, що «знання є нічим іншим, як пригадуванням: те, що ми тепер пригадуємо, ми повинні були знати в минулому». «Але це було би неможливо, якщо б наша душа не існувала вже в якомусь іншому місці, перш ніж народитися в нашому людському образі» [7]. Однак для реалізації пригадування потрібний деякий стимул звернення до наявних знань. Тому в іншому діалозі «Теетет» Платон дивується стимулом філософського мислення. На його думку, той, хто позбавлений такої здатності, не має покликання до філософського мислення.

Сучасною мовою анамнезіс Платона означає, що про серце можна говорити як про носія і джерело знань; про подив, інтерес і потяг, що супроводжується напругою чи болем; як про стимул звернення до серця.

З прийняттям християнства багато уваги приділяється образу серця в Святому Письмі. В ньому говориться про «таємну людину серця» [І Петр. 3,4]. У текстах Старого Завіту символ серця згадується 851 раз. У подальшому цей символ вживають такі духовні отці, як Климент, Оріген, Григорій Назіанський, Григорій Ниський, Августин, П. Флоренський та інші. Так, о. П. Флоренський – відомий російський філософ – в XXI розділі своєї праці «Стовп і утвердження істини» (1914) під одноіменною назвою твору П. Юркевича «Серце і його значення в духовному житті людини...» виокремлює чотири найважливіші постулати серця, підкріплюючи їх біблійними прикладами [цит. мовою оригіналу – 3.Б]:

1) «сердце есть средоточие душевной и духовной жизни человека...; оно есть седалище воли и ее хотений, которые обозначаются выражениями: «благоволение сердца» (Рим. 10:2), “изволение сердца» (2Кор. 9:7, Деян. 11:23). «Когда мы делаем что-нибудь охотно, то наш поступок происходит от сердца» (Рим. 6:17);

2) «сердце есть седалище всех познавательных действий души, размышление есть «предложение сердца» (Притч. 16:11). Уразуметь «сердцем» значит понять (Втор. 8:5); познать «всем сердцем» – «понять всецело» (Иис. Нав. 23:14);

3) «сердце есть средоточие многообразных душевных чувствований, волнений и страстей. Сердцу усваются все степени радости [курс. наш – 3.Б.], от *благодущия* (Ис. 65:14) до *восторга и ликования* пред лицом Бога (Ис. 83:3, Деян. 2:46) – все степени *скорбей*, от *печального настроения* – когда «припадшая страсть в телеси сердце оскорбляет и когда печаль мужу вредит сердце» (Притч. 25:20,21), – до *сокрушающего горя*, когда человек «вопиет в болезни сердца своего» (Ис. 65:14) и когда он чувствует, что «возьмется сердце его и отторжеся от места своего» (Иов. 37:1); все степени *вражды*, от *ревнования* и «*горькой зависти*» (Притч. 23:17, Ион. 3:14) до *ярости*, в которой человек скрежешет зубами своими (Деян. 7:54) и от которой сердце его разгорается местию (Втор. 19:6)» 4) «сердце есть средоточие нравственной жизни человека. В сердце соединяются все нравственные состояния

человека, от высочайшей таинственной любви к Богу... до того высокомерия, которое, обожая себя, полагает «сердце свое яко сердце Божие» (Иез. 28:2) и говорит «азм есмь Бог» (Иез.28:2). По различию нравственных недугов сердце омрачается, одевается, делается жестким, деляческим, звериным. Сердце есть исходное место доброго и злого в словах, мыслях и поступках человека, есть доброе или злое сокровище человека»...[16]. Наука про серце проходить під різними назвами через усю схоластику і стає одним з головних пунктів у творчості німецьких містиків: Екгарта, Тавлера, Сузо, Вайгеля, Арндта, Беме. Образ серця відображається у віршах Сілезія, Етінгера та Гана. Роздуми про роль серця є також і у Паскаля, який, поділяючи функції розуму та серця, виводить особливу «логіку серця».

Філософи-романтики (Йоган Гаманн, Фрідріх Якобі, Йоган Гердер та ін.) наголошували на почутті серця як на ключі до пізнання Бога і глибшої природи людини. Головним представником цієї течії у ХІХ ст. був Фрідріх Шлейєрмахер, у філософії якого почуття та емоції відіграють важливу роль. Розвиток цієї проблеми знаходимо і у С. К'еркегора, який стверджував, що релігійна та етична правда прозирається й сприймається людиною індивідуально, суб'єктивно і тільки в самій глибині людського серця. Подальшою розробкою концепту «серця» у ХХ ст. займалися Макс Шелер (у своїй теорії «емоційного інтуїтивізму»), Б.П. Вишеславцев, І.О. Ільїн, С.Л. Франк, а також вчитель Д. Чижевського – В.В. Зеньківський [6].

У різних культурах серце як емоційний та релігійний центр має різні назви: в буддизмі він зветься «сітта», у китайців – «сінь», у японців – «кокоро», у арабів – «аль-кулуб» [8]. У східній філософії поняття «серце» часто синтезує в собі волю, розум та чуття. Важливе місце образ серця займав і у віруваннях давніх єгиптян, персів, китайців, монголів та інших народів.

Отже, кожна культура разом із загальними ознаками відбиває і власне сприйняття цього образу. Так, наприклад, незважаючи на тотожні риси щодо образу серця між індійською та християнською містикою (наприклад, глибина серця – центр зіткнення із Божеством, Богом), між ними є і відмінності: «серце» в Індії позначає лише «внутрішній» світ: заховану центральність та серцевинність атмана – чистої божественної частини людини (духовного серця людини (центру душі) по відношенню до всього, але воно не має тієї емоційності, еротичного та естетичного забарвлення, яке присутнє у «християнському серці» [4]. Для нас дуже важливо також простежити розвиток проблеми кордоцентризму як однієї з ознак української і ширше – слов'янської ментальності. Концепт «серце» знаходить відображення в назвах цілої низки творів наукової, педагогічної, художньої творчості: «Серце віддаю дітям» (В.О.Сухомлинський, 1969), «Пространство сердца как основа сверхсознания» (А.И. Гончаренко, 1997), «Кордоцентризм як методологічний принцип цілісного розуміння людини та її місця в суспільстві» (Н.Л.Більчук, 2001), «Культура сердца в этике будущего» (Г. Я. Стрельцова, 2001), «Значение сердца», «Сердце Азии» (Н.К. Рерих, 1929), «Идея любящего сердца» (В.И. Гидиринский, 2003), «Физика языком сердца: Приложение к курсу физики средней школы для духовно-нравственного воспитания» (И. Стульпинене, 2006), «Кордиоцентризм отечественной философии» (А.Б.Мусакулова, 2006), «Биология языком сердца» (В.Ф. Бак, 1997) та ін.

Уважається, що термінологічне словосполучення «філософія серця» вперше вжив російський філософ Б.П. Вишеславцев в творі «Серце в християнській індійській містиці» (1929). На думку автора: «Сердце есть тоже орган постижения, оно постигает многое, что недоступно интеллекту, постигает «святость», красоту, ценность» [4]. Говорячи про філософську спадковість, Вишеславцев констатує, що в Росії питання про значення біблійного терміну «серце» поставлено Г.С. Сковородою ще в середині ХVІІІ століття, таким чином визнаючи його російським філософом. У ХІХ столітті його розробляв П.Д. Юркевич у відомій роботі «Серце и його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого» (1860), а на початку ХХ століття – П.О. Флоренський у праці «Столп і утвердження істини»(1914). Однак Вишеславцев підкреслює, що як самостійне філософське вчення «філософія серця» в Росії не розроблялось, віддаючи тим самим перевагу українським мислителям. Продовжуючи тему спадковості у світовому масштабі, Н.К. Рерих на початку статті «Corason» (суч. ісп. corazón — серце) наводить написання цього слова такими мовами світу, як японська, китайська, арабська, тибетська, грецька, іспанська та ін., стверджуючи, що «всеми начертаннями народы хранят память, и кричат, и шепчут друг другу драгоценное слово..., которое означает сердце, хранилище Света» [8, 239].

Теософ українського походження О. Блаватська підкреслює, що «сердце – это царь и наиболее важный орган в теле человека...; средоточие духовного сознания, так же как мозг есть средоточие рассудочного сознания... Из сердца происходят угрызения, укоры совести» [1, 557].

Завдяки працям Сковороди, Соловйова, і особливо Юркевича, а також філософів-емігрантів – Бердяєва, Вишеславцева, Ільїна, концепт «серце» став визначальним для слов'янської рефлексії.

Першим, хто переніс вчення анамнезису (пригадування) Платона на український ґрунт, був Г. Сковорода, який завжди привертав до себе увагу оригінальним складом думок і способом життя. Визначаючи предмет філософії, Сковорода вважає, що вона – само життя. Мета людського життя – це «внутрішній світ», «радість серця», «міцність душі», «веселість серця». Саме вони є завершенням усього добра та найвищим благом, тобто головною якістю людини є не стільки «теоретичні», пізнавальні здібності, скільки емоційно-вольове єство її духу, серце, з якого виростає і думка, і прагнення, і почування. Як і Сократ, Сковорода дотримується тверджень: «пізнай себе», «поглянь у себе». Причина людських страждань – у «неправдивому розумінні» сутності речей. Зовнішній світ – «швидкоплинна річка», тому гонитва за його благами – безглузда. Для людини є два способи життя: «світський» – згубний та «божий» – спасенний, праведний. Останній є умовою знаходження «правильного» погляду, подолання гріха, зречення злої волі. Це не шлях розуму та розуміння, а шлях віри і любові до Бога. Кожна людина прагне до самопізнання, бо найкоротший шлях до Бога – через власне «серце», через відкриття в ньому «образу Божого». Здобуваючи собі «нове серце», людина сама стає «сином Божиим», «обожнюється», «перетворюється». Отже, справжній центр ваги філософії Сковороди як «мистецтва життя» – у відкритті в собі «сина Божого» «внутрішньої» «духовної» людини, що є основою «миру душевного» та істинного «блаженного життя».

Головна мета вчення Сковороди полягає у проповіді набуття людиною містичного стану «обожнення» через внутрішнє «перетворення» її «серця». У цьому процесі людині допомагає розкриття символів Святого Письма. Реальність Сковорода розуміє не як моністичне (ідеальне чи матеріальне) буття, а як гармонійну взаємодію трьох світів: макрокосмосу, мікрокосмосу, символічного світу, або Біблії. Божественне життя «пронизує» кожен із трьох світів, воно становить собою їх творчу основу, справжню «натуру». Однією з головних ідей Сковороди є твердження про «нерозривність» і водночас «незлитність» природи та людини, єством якої є Бог.

Ось деякі його сентенції: «Люди в житті своїм працюють, метушаться, утаюються, а нащо – багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то з усіх людських затій, скільки їх там тисяч не буває, є один кінець – радість серця». «А здорове коріння – це і є міцна душа і мирне серце. Здоровий корінь розсилає по всіх гілках вологу та оживляє їх, а серце мирне, життєвою вологою наповнене, кладе сліди свої за зовнішностями». «Внутрішня» людина – це божественне в людині. Ідеальна форма людського єства, яку можна знайти в «тайниках» свого серця, є образ Божий, який існує вічно» [9].

Викладаючи принципи «мистецтва життя», Сковорода вказує, що всі неприємності бувають від заздрощів, заздрість – від ремствування, а те – від невдячної долі, що вдень і вночі гризе дух. Людина, ґрунтуючись на «мистецтві життя», переборює вульгарну прив'язаність до предметного світу і вдосконалюється.

Своїм «мистецтвом життя» Г.Сковорода дав відчути різноманітність і багатство буття, розкривши в своїй філософії вічну загальнолюдську основу власного буття. Серце є не просто дух, безодня думок, а й людина (істинна людина). Тобто тут ідеться про інтерпретацію людини не як «мисленої» істоти (гносеологічного суб'єкта), а як специфічного роду духовно-сердечного буття, екзистенції (онтологічного суб'єкта в дусі засновника екзистенційної філософії С. К'єркегора). Це – типowo барокова (у її екзистенційно-кордоцентричній основі) позиція, яка виразно проявляється і у визначенні філософії Сковородою: «Філософія, або любов до мудрості, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце є філософія» [9].

Отже, у філософії Сковороди можна виділити домінантні лінії української світоглядної ментальності: антеїзм («спорідненість» («сродність») людині всього світу), екзистенціальність (орієнтованість на неповторність людського існування, плюралістичність і водночас діалогічна гармонійність реальності), кордоцентризм («серце – всьому голова»). Категорія серця, якому Сковорода приписував можливість мислити і діяти, бути головним засобом, акцентує значення емоційного чинника у розвитку особистості, а відтак – необхідність його врахування в організації освітнього процесу.

Принципи вчення Г.С. Сковороди розвинуто в «філософії серця» П. Д. Юркевича, який стверджував, що еволюція людства складена «з рухів серця» – імпульсів усвідомлення краси буття. Звідси випливає і фундаментальний принцип моралі: «серце предваряет разум в познании добра и зла», краси і потворності — як і взагалі в пізнанні істини, наша совість власне звертається до серця, а не до «безучастно соображающего ума», оскільки «серце находится под непрестанными влияниями и впечатлениями высшего мира и высшего порядка вещей» [12, 95,102].

Перед початком розгляду «філософії серця» П. Д. Юркевича як засновника цієї культурної традиції, на наш погляд, потрібно встановити зв'язок з етимологією слова «серце»: термін серце включає широкий спектр значень – від образу, що має емоційне забарвлення (наприклад, серцевий – належить до серця, добрий, чутливий; сердечно – щиро, від душі; сердега – той, кого жаліють, кому співчують; серцевина – середина стовбура, сердити – гнівити, сердитися – почувати гнів, безсердечний – нечутливий, жорстокий; добросердність – добрий, вболіваючий (сердобольний); милосердя, милосердний; жарт, серцеїд; серцевідець – (знавець людського серця); «серце – це символ осереддя почуттів та переживань», до символу, що репрезентує внутрішній центр духовного життя людини: «... дух, душа; осереддя життєвих сил людини; сукупність відчуттів, думок та почуттів; помисел, думка».

Отже, термін «серце» має широке значення, оскільки в ньому закодована національна культурна пізнавальна традиція, і для нас має важливе значення його тлумачення як образу або символу, що має духовне навантаження.

Філософію Юркевича визначають як конкретний ідеалізм через «філософію серця». Людина є центральною темою його філософії, а серце в його вченні – охоронець і рушій фізичних сил людини, центр її душевного і духовного життя, багатогранних почувань, зворушень, пристрастей, центр її морального життя.

Ось деякі висловлювання філософа щодо символу «серце»:

«Серце людини любить добро і вабить до нього, як око любить споглядати прекрасне видовище і залюбки спиняється на ньому».

«Наше серце має в собі всю безпосередність буття, первісно поставленого Богом. Тому можемо сказати, основа релігійної свідомості людського роду лежить у серці людини».

«Слово Боже відчиняє нам, показує метафізичний початок любові серця до добра, коли вчить, що людина створена за образом Божим»[12].

Розум виявляє загальне в діяльності людей, серце ж – основа неповторності й унікальності людської особистості. В серці творяться ті явища й події історії, які принципово неможливо вивести із загальних законів. «У серці людини лежить джерело тих явищ, які закарбовані особливостями, що не впливають із жодного загального поняття чи закону»[12].

П. Д. Юркевич, спираючись на обґрунтовану ним «філософію серця», обстоює «гармонійне співвідношення між знанням і вірою», що враховує самостійне значення обох компонентів відношення й прагне до їх творчої взаємодії. У цьому він вбачав запоруку подальшого прогресу філософського знання. Ця теорія справила неабиякий вплив на погляди С. Солов'єва С. Трубецького, С. Булгакова, М. Бердяєва та ін.

Основні положення «філософії серця» полягають у тому, що серце – це скарбник і носій усіх телесних сил людини, центр душевного і духовного життя людини, центр усіх пізнавальних дій душі, центр морального життя людини, скрижаль, на якій викарбований природний моральний закон. Увесь пафос праці спрямований проти раціоналістичних спроб звести сутність душі, весь духовний світ людини до мислення, яке не вичерпує всіх досконалостей людського духу. Концептуальне значення в теорії Юркевича мають думки про те, що духовне життя народжується раніше, ніж світло розуму, а знання утворюються внаслідок діяльності душі. Таке тлумачення проблем людського пізнання допомагає зрозуміти духовне життя як вираження неповторності особистості, що є важливим орієнтиром у розвитку сучасної мистецтвознавчої думки.

П. Д. Юркевич стверджував, що еволюція людства складена «з рухів серця» – імпульсів усвідомлення краси буття. Серце в цьому процесі відіграє роль провідника й орієнтує людину на вирішення вічного питання про добро і зло.

Отже, концепт «серце» має символічне значення в багатьох культурах світу, представляючи в кожній з них внутрішній центр душевного і духовного життя народів. Це підтверджують твори не лише філософсько-релігійного, а й художнього характеру.

Особливо цінним, на наш погляд, є вирішення проблеми кордоцентричності на прикладах українських митців слова, театру, кіно, образотворчого мистецтва тощо, які є вираженням української ментальності, національного способу мислення.

Література

1. Блаватская Е.П. Тайная Доктрина / Е.П. Блаватская. – Т. 1-3. – М.: КМП «Сиринь», 1993.
2. Валявко І.В. Дмитро Чижевський як дослідник української філософської думки. – Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук, спец. 09.00.05, 1997.
3. Вышеславцев Б.П. Значение сердца в религии // Путь, № 1.– Париж, 1925.– С. 79-98.

4. Вышеславцев Б.П. Сердце в христианской и индийской мистике // Вопросы философии, 1990, №4.
5. Закидальський Т. Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 8. – С.127-138.
6. Зеньковский В.В. Об иерархическом строе души // Научн. тр. рус нар. ун-та в Праге, т.2. – Прага, 1929.
7. Платон. Собр. соч. в 4-х томах / Платон. – Т. 2. – М.: Мысль, 1993. – 625 с.
8. Рерих Н.К. О вечном... Книга о воспитании. – М.: Политиздат, 1991. – 462 с.
9. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті // Твори: у 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С. 351.
10. Флоренский П.А. Столп утверждения истины / П.А. Флоренский. – М.: Правда, 1990. – 496 с.
11. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д.Чижевський. – К.: Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с.
12. Юркевич П.Д. Вибране / П.Д. Юркевич. – К.: Абрис, 1993. – 396 с.

References

1. Blavatskaia E.P. Tainaia Doktrina / E.P. Blavatskaia. – Т. 1–3. – М.: КМР «Sirin», 1993.
2. Valiavko I.V. Dmytro Chyzhevskiyi yak doslidnyk ukrainkoii filosofskoi dumky. – Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filos. nauk, spets. 09.00.05, 1997.
3. Vysheslavtsev B.P. Znachenie serdtsa v religii // Put', № 1. – Parizh, 1925. – S. 79-98.
4. Vysheslavtsev B.P. Serdtse v khristianskoi i indiiskoi mistike // Voprosy filosofii, 1990, № 4.
5. Zakydalskyi T. Poniattia sertsia v ukrainkii filosofskii dumtsi // Filosofska i sotsiologichna dumka. – 1991. – # 8. – S.127-138.
6. Zen'kovskii V.V. Ob ierarkhicheskom stroe dushi // Nauchn. Tr. Rus nar. Un-ta v Prage, t.2. – Praga, 1929.
7. Platon. Sobr. soch. v 4-kh tomakh / Platon. – Т. 2. – М.: Mysl', 1993. – 625 s.
8. Rerikh N.K. O vechnom. Kniga o vospitani. – М.: Politizdat, 1991. – 462 s.
9. Skovoroda H. Rozmova piaty podorozhnikh pro istynne shchastia v zhytti // Tvory: u 2-kh t. – К., 1994. – Т.1. – С. 351.
10. Florenskii P.A. Stolp utverdzeniia istiny / P.A. Florenskii. – М.: Pravda, 1990. – 496 s.
11. Chyzhevskiy D. Narisy z istorii filosofii na Ukraini / D.Chyzhevskiy. – К.: Vyd-vo «Orii» pry UKSP «Kobza», 1992. – 230 s.
12. Yurkevych P.D. Vybrane / P.D. Yurkevych. – К.: Abrys, 1993. – 396 s.

Бойко Зинаида Васильевна, аспирант, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств

ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТА «СЕРДЦЕ»

В статье анализируется одно из основополагающих понятий культурологии – понятие «сердца», имеющее символическое значение во многих культурах мира и представляющее в каждом из них внутренний центр умственной и духовной жизни людей. Особенно ценным, на наш взгляд, является решение проблемы кордоцентричности украинскими художниками слова, театра, кино, изобразительного искусства, и т.д. с помощью особенной украинской философской системы – «философии сердца».

Ключевые слова: концепт «сердце», анамнезис, экзистенциализм, антеизм, образ, символ, кордоцентричность, «философия сердца», украинская ментальность, культурно значимые концепты.

Zinaida Boiko, postgraduate student, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

PHILOSOPHICAL AND CULTURAL ASPECT OF CONCEPT OF HEART

In the article is analyzed one of the basic concepts of culturology – «concept of heart», which has symbolic value in many cultures of the world and which represents in each of them the female center of the mental and spiritual life of people. Especially valuable is, in our opinion, the solution of the problem of cordial centrism of the Ukrainian artists of word, theater, cinema, and depictive skill with the aid of the special Ukrainian philosophical system – «the philosophy of the heart».

General state of cultural studies needs a comprehensive theoretical study of cultural phenomena, culturally significant concepts, «keyword» art education – unique and sensual vision of conceptual paintings of the world of the Ukrainian people, among whom the concept of «heart» takes the leading place. Descriptive research of cordocentral problems in contemporary culture, particularly in art (in the broad sense of the word), urges coverage of some aspects that require further analysis, primarily caused by lack of information, first, on how it is implemented, and the importance of the heart in the cultural process; secondly, specific data on the cognitive abilities of the heart that defines the criteria and principles of cordocentral cognition (philosophical and culturological aspect).

Each culture together with common signs reflects their perception of the image of heart. Consequently, the concept of the heart has a symbolic meaning in all cultures of the world as a spiritual center of the life of people. It confirms not only the philosophical and religious writings, and works of art. The philosophy of heart is not only of specifically national and international value.

Keywords: concept of «heart», anamnesis, existentialism, anteism, image, symbol, cordial centrism, «philosophy of heart», Ukrainian mentality, culturally meaningful concept.